

**AİLƏDƏ TƏRBİYƏ PROBLEMLƏRİ
ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ
UPBRINGING PROBLEMS IN THE FAMILY**

UOT 37

Gülarə Məhəmməd qızı Qocayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

<https://orcid.org/0000-0002-0780-4082>

AİLƏNİN PEDAQOJİ MAHİYYƏTİ VƏ FUNKSİYALARI

Гюларә Мухаммед гызы Годжаева

доктор философии по педагогике, старший преподаватель

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ СЕМЬИ

Gulara Muhammed Gojayeva

doctor of philosophy in pedagogy, senior lecturer at

Azerbaijan State Pedagogical University

PEDAGOGICAL NATURE AND FUNCTIONS OF THE FAMILY

Xülasə. Elmi məqalədə ailə, onun mahiyyətinə ilkin olaraq aydınlıq gətirilmişdir. Daha sonra isə ailənin funksiyaları açıqlanmışdır. Ailə tərbiyəsinin dayanıqlı stereotipləri: uşağın mənafeyindən və mövqeyindən çıxış etməyə, peşəkarlığa və pragmatik yanaşmaya münasibət bildirilmişdir.

Açar sözlər: *ailə, məqsəd, məzmun, funksiya, peşəkarlıq, tərbiyə*

Резюме. В научной статье изначально выяснена семья, ее сущность. Далее были пояснены функции семьи. Выявлены устойчивые стереотипы семейного воспитания: важность действовать из интересов и позиции ребенка, профессионализм и прагматичный подход.

Ключевые слова: *семья, цель, содержание, функция, профессионализм, воспитание*

Summary. In the scientific article, the family, its essence has been initially clarified. Later, the functions of the family were explained. Persistent stereotypes of family education: acting from the interests and position of the child, professionalism and pragmatic approach have been clarified.

Key words: *family, purpose, content, function, professionalism, upbringing*

Hər adamın öz həyat məkanı vardır – bu, digər insanlarla – qohum, dost, qonşularla olan münasibətləridir. Onlardan ən yaxınları ilə münasibət artıq bilavasitə belə düzülür: “ev”, “ailə” – bu, insanların yaşadıkları yerdır, yalnız burada onlar özlərini yaxşı hiss edirlər. Ailə, şübhəsiz, müasir dövrdə, istər ayrılıqda götürülmüş şəxsiyyət, istərsə də bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyəti artmaqda olan ümumbəşəri dəyər, mədəni irsin, əxlaqi norma və qaydaların ötürücüsü rolunu oynayır. Ailə, necə deyərlər, cəmiyyət

yətin kiçik modelidir və ailələrin sabitliyi özlüyündə cəmiyyətin sabitliyi deməkdir. Ümumi şəkildə R. Hüseynzadə və M. İsmayılova ailənin vəzifələrini aşağıdakı şəkildə vermişlər:

1. Uşağın inkişafı və böyüməsi üçün maksimal şəraitin yaradılması;

2. Uşağın sosial-iqtisadi və psixoloji müdafiəsinin təşkil olunması;

3. Ailənin yaradılması və qorunub saxlanması təcrübəsini uşaqlara vermək, ötürmək bacarığı;

4. Uşaqları tətbiqi vərdiş və bacarıqlara, yaxınlarına köməyə istiqamətlənmiş, özünəxidmətə öyrətmə bacarığı;

5. Uşaqlarda “mən” dəyərini, ləyaqət hissini tərbiyə etmə [4, s.345].

Ailə tərbiyəsinin məzmunu bütün istiqamətləri özündə əhatə edir. Ailədə fiziki, estetik, əmək, əqli və uşaqların mənəvi tərbiyəsi həyata keçirilir və yaş artdıqca onun özü də dəyişir. İmkan daxilində ailələr və ailəyə yaxın olanlar uşaqlara təbiət, cəmiyyət, texnika haqqında biliklər verir, onlarda yaradıcılıq fəaliyyəti, təcrübəsi formalaşdırır, bəzi intellektual vərdişlər, nəhayət, onlarda həyata, dünyaya, insanlara, peşəyə münasibət tərbiyə edirlər. Ailə tərbiyəsində əsas yeri mənəvi tərbiyə tutur. Deməli, ailə tərbiyəsinin məqsədi şəxsiyyətdə müsbət keyfiyyətlər formalaşdırmaqdır ki, onlar uşağın inkişafında yaranan çətinlikləri vaxtında dəf etməyə imkan yaradır.

Ailənin özünəməxsus funksiyaları vardır. Funksiya (*funtio* – latın sözüdür) mənası icra, fəaliyyət deməkdir. Ailənin funksiyaları dedikdə onun həyat fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri nəzərdə tutulur. Bu baxımdan onun aşağıdakı funksiyalarını fərqləndirmək olar: reproduktiv və ya demoqrafik, təsərrüfat-iqtisadi, tərbiyə və bərpaedici funksiyaları fərqləndirirlər.

Ailənin funksiyaları qarşılıqlı əlaqədədir. Onlar, hər şeydən əvvəl, ailənin sosial mahiyyətini əks etdirir. Ailə cəmiyyətin sosial əsasıdır. O, öz üzvlərinin müxtəlif tələbatı (şəxsi və ümumi ailə, yəni qrup) ilə yanaşı cəmiyyətin bir sıra mühüm tələbatını – əhali artımı tələbatını yerinə yetirir. Bu isə ictimai tələbatdır. Ailənin funksiyaları məhz buradan irəli gəlir. Ailənin funksiyaları ictimai-tarixi xarakter daşıyır. Ailənin reproduktiv funksiyası onun həyatının mühüm bir sahəsini – uşaqların doğulması sahəsini əhatə edir. Valideynlər neçə uşaq istəyirlər? Onlar ailənin inkişafını necə planlaşdırırlar? Bu suallar ilk baxışda nə qədər sadə görünsə də, ailənin reproduktiv funksiyasının məzmununu əsasən aydın ifadə edir. Ailədə uşaqların sayı onun həyat tərzinin mühüm göstəricisidir. Ailənin inkişafı da uşaqların dünyaya gəlməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Ailənin reproduktiv funksiyası fiziki baxımdan əhalinin təkrar istehsalını nəzərdə tutur. Ənənəvi ailədə doğum tənzim edilmirdi. Müasir ailədə isə doğum səmərəli surətdə plan-

laşdırılır. Bu baxımdan ailənin planlaşdırılması və uşaqların səmərəli tərbiyəsi kimi iki yeni anlayış meydana gəlib. Birinci anlayış ailənin – qadının sağlamlığı üçün təhlükəli olan süni yollarla deyil, təbabətin səmərəli nailiyyətləri əsasında planlaşdırılmasını, ikinci anlayış isə uşaqların tibbi-psixoloji və pedaqoji tövsiyələr əsasında tərbiyə olunmasını nəzərdə tutur. Hər iki məsələ bu gün xüsusilə aktual səslənir. Ailənin planlaşdırılması anlayışı təbabətdə, uşaqların səmərəli tərbiyəsi anlayışı isə demoqrafiya elmində formalaşsa da, onların digər elmlər, xüsusilə psixologiya və pedaqogika üçün əhəmiyyəti böyükdür.

Ailənin planlaşdırılması ər-arvadın psixoloji yetkinliyi və hazırlıq səviyyəsi ilə bağlıdır. Bir çox hallarda qadınlar özlərinin ailə rollarını peşə fəaliyyətləri ilə sadəcə olaraq əlaqələndirməkdə çətinlik çəkirlər. Bu sosial-psixoloji amillər istər-istəməz ailənin planlaşdırılmasına da öz təsirini göstərir.

Ailənin planlaşdırılmasında və uşaqların ər-səyə çatmasında atanın da rolu böyükdür. O, uşaq qayğılarını ana ilə bilavasitə bölüşdükdə, ailədə öz-özünə yaxşı mənəvi-psixoloji iqlim yaranır.

Ailənin digər funksiyası təsərrüfat – iqtisadi funksiyadır. Bu funksiya ailənin mövcud olması üçün maddi şəraitin təmin edilməsi, ailə üzvlərinin maddi və bir çox başqa tələbatlarının ödənilməsi, ev təsərrüfatı ilə məşğul olmaq, ailə büdcəsinin qaydaya salınması, ailənin idarə olunması, ailə üzvlərinin sağlam və gümrah olmalarına qarşılıqlı köməyin göstərilməsi kimi əsas cəhətləri özündə birləşdirir.

Ailə hər bir insan üçün sağlamlaşdırıcı, psixoterapevtik mühitdir. Ailənin bərpaedici funksiyası bu cəhəti nəzərə alır. Ailədə onun hər bir üzvü – istər ata, istər ana və ata uşaqların ünsiyyətinə, onların istirahəti üçün mənəvi-psixoloji şəraitin yaradılmasına, asudə vaxtın səmərəli təşkilinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Ailə cəmiyyətə və insana münasibət baxımından çox mühüm, ictimai əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir. Cəmiyyətdə münasibətdə ailənin əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

– fiziki baxımdan əhalinin təkrar istehsalı: nəsillərin əvəzlənməsi üçün müəyyən dövlət çərçivəsində müvafiq sayda uşağın olması;

– tərbiyəedici funksiya: yeni nəsəl biliklərin, bacarıq və vərdişlərin, norma və dəyərlərin, mənəvi sərvətlərin ötürülməsini əks etdirir;

– istehsalat-təsərrüfat funksiyası: ailənin əmək və məişət təsərrüfat həyatını əks etdirir;

– asudə vaxtın təşkili və reproduktiv funksiya: ailənin vaxt büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsi işdən-kənar sahələrə – ailə ünsiyyəti, istirahət və gəzintiyə sərf olunur.

Ailənin tərbiyəvi funksiyası olduqca mühümdür. Ailədə həm yaşlılar, həm də uşaqlar tərbiyə olunurlar. Ailənin gənc nəslin tərbiyəsinə təsiri xüsusilə böyük rola malikdir. Ona görə də ailənin tərbiyəvi funksiyası üç cəhətlə bağlıdır: a) tərbiyənin ailənin yaşlı üzvlərinə verilməsi; b) ailə kollektivinin özünün ailənin hər bir üzvünə uzunmüddətli, məqsədyönlü, sistemli və müntəzəm tərbiyəvi təsiri; c) uşaqların öz valideynlərinə daimi təsiri.

N. Çələbiyev və Ü. Əfəndiyeva belə hesab edirlər ki, “Ailənin tərbiyə funksiyası yeni nəsillərə biliklərin, bacarıq və vərdislərin, norma və dəyərlərin, mənəvi sərvətlərin ötürülməsini və uşaqların sosiallaşmasını əks etdirir” [3, s.152].

Ailənin tərbiyə funksiyası çoxcəhətlidir: ailədə əxlaq tərbiyəsi, estetik tərbiyə, əqli tərbiyə, fiziki tərbiyə, siyasi tərbiyə, əmək tərbiyəsi və s.. Burada cəmiyyətin mədəniyyətinin bir nəsil-dən digərinə keçirilməsində müvafiq cəmiyyətin üzvü olan uşaqların rəftar davranışını təmin edən proses nəzərdə tutulur. Ailənin məhz bu funksiyası da bu baxımdan prioritet istiqamətlidir. Məlum məsələdir ki, tərbiyə tarixən çətin və lazımlı proses olmuşdur. Bu mənada o, təkcə ailənin deyil, eyni zamanda, cəmiyyətin funksiyasına çevrilmişdir. Bu mürəkkəb prosesdə tədqiqatçılar ailəni əsas tərbiyə ocağı hesab etdikləri üçün ağırlıq onun üzərinə düşür. Uşağın gələcək kişi və qadın kimi formalaşmasının əsasları da ailədə qoyulur. Ailədə oğlan və qız uşaqlarını tərbiyə edərkən milli adət və ənənələr nəzərə alınır. Hər bir kişi və ya qadının valideynlik hissələrinin və mövqeyinin də formalaşmasında cəmiyyətdə bərqərar olmuş adət-ənənələrin, həyat tərzinin, keçmiş nəsillərin təcrübəsi və s. təsirli amillər hesab olunur. Əsasən də, ailədə qadının (arvadın) rolu xüsusi vurğulanır. N. Çələbiyev və Ü. Əfəndiyeva belə hesab edirlər ki, “Ana uşaq aləminin affektiv mərkəzidir. Uşağın xarici aləmlə bütün münasibətləri ana vasitəsilə reallaşır. Bu münasibətlər sistemində tədrisən ata, bacı, qardaş və s. daxil olur. Uşağın yaşı artdıqca onun psixi inkişafında atanın rolu

artır. Onun münasibətlər sistemi şaxələnir və daha da mürəkkəbləşir.” [3, s.419].

Sosioloqlar və psixoloqlar ailə tərbiyəsinin bir neçə dayanıqlı stereotipini müəyyən edirlər:

1) uşağın mənafeyindən və mövqeyindən çıxış etmə;

2) peşəkarlıq;

3) pragmatik yanaşma.

Birinci halda uşağın davranışına və şıltaqlığına ifrat aludəçilik özünü göstərir. Ailədə hər kəs uşağın nazı ilə oynayır, səhvlərinə, elədiyi hərəkətlərə görə onu heç kəs məzəmmət etmir. Belə uşaqlarda çox vaxt davranış və əməllərə görə fərdi məsuliyyət, qadağalara və valideynlər qarşısında cavabdehlik hissi tərbiyə edilmir. Onlara ailənin yaşlı üzvləri müstəsna xidmət göstərir, hər bir kiçik arzusu dərhal yerinə yetirilir. Uşağın hər bir tələbini dərhal ödəmək, daim əzizləmək, pulla, bahalı hədiyyələrlə şirnikləndirmək və s. onun tərbiyəsinə zərər vurur, xarakterində ərköynlük əlamətlərinin kök salmasına səbəb olur. Çox vaxt belə uşaqlar ata-ananın yeganə övladı olur və ya nənələri və babaları tərəfindən tərbiyə edilir.

İkinci halda öz övladlarının tərbiyəsinə peşəkarlıq təmayülü baxımından yanaşan valideynlər uşaqlara qarşı liberal mövqedə durur, bilavasitə uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olmaqdan imtina edirlər. Uşağın tərbiyəsi kiçik yaşlarından dayələrə, bağca tərbiyəçilərinə tapşırılır. O, tədrisən böyüdükdə isə tərbiyəçi vəzifəsini məktəbdə müəllimlər, pedaqoqlar, peşəkar tərbiyəçilər əvəz edirlər. Ailənin maddi təminatına xüsusi əhəmiyyət verilir, bu, hər şeydən önəmli sayılır. Belə valideynlərin özünəməxsus tərbiyə üsulu vardır. Onlar övladların tərbiyəsinə o zaman xüsusi diqqət yetirirlər ki, uşaqlar hansısa xoşagəlməz hərəkətə yol vermişlər və ya atasının nəzərində əl-ayağa dolaşırlar. Belə valideynlərin tərbiyə üsulu öz məhdudluğu və çox zaman sərt davranış formalarının seçilməsi ilə fərqlənir. Bu da valideynlərlə uşaqların bir-birini anlamasını çətinləşdirir. Uşağın bir çox hallarda yerli-yersiz sərt şəkildə cəzalandırılması, ailədə zəruri qayğının, mehribançılığın olmaması uşaqda daxili narazılıq, inciklik hissini gücləndirir. Belə vəziyyət qorxu, inamsızlıq hissini gücləndirir, uşağın mühitə uyğunlaşmasında ciddi problemlər yaradır.

Üçüncü halda uşaqların tərbiyəsinə praqmatik yanaşan valideynlər onlarda gündəlik həyat qayğılarının həlli üçün zəruri olan praktik vərdişləri tərbiyə etməyə çalışır, onlara öz problemlərini sadə və asan şəkildə həll etməyi öyrədirlər. Belə tərbiyə üsulu çox vaxt yeni nəsli, uşaqları həyatın mürəkkəb, dəyişən, yeniləşən yollarına, həyatın sərt üzünə hazırlamaq məqsədi güdür.

Problemin aktuallığı. Ailə müasir dövrdə, istər ayrılıqda götürülmüş şəxsiyyət, istərsə də bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyəti artmaqda olan ümumbəşəri dəyər, əxlaqi normaların ötürücüsü ro-

lunu oynayır. Ailə, necə deyərlər, cəmiyyətin kiçik modelidir və ailələrin sabitliyi özlüyündə cəmiyyətin sabitliyi deməkdir.

Problemin elmi yeniliyi. Ailə və onun dayanıqlı stereotipləri: uşağın mənafeyindən və mövqeyindən çıxış etmə, peşəkarlıq və praqmatik yanaşma anlayışları ortaya çıxarılaraq onların mahiyyətinə aydınlıq gətirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ali təhsil müəssisələrində magistratura səviyyəsində dərslərin yazılmasında, elmi konfrans və simpoziumlarda istifadə üçün dəyərli mənbədir. Hər bir kəs ailədə bu funksiyaları bilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A.N. Milli əxlaq və ailə etikas. Orta ixtisas məktəbləri üçün dərslük / A.N. Abbasov. – Bakı: Mütərcim, 2010. – 320 s.
2. Allahverdiyeva, L.Z. Ailədaxili münasibətlərin uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına təsiri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi- nəzəri jurnal, 2014. № 70, – s.303-305.
3. Çələbiyev, N.Z. Ailə və gender psixologiyası. Dərs vəsaiti. / N.Z. Çələbiyev, Ü.A. Əfəndiyeva. – Bakı: ADPU, 2021. – 520 s.
4. Hüseynzadə, R. Tərbiyə işi və onun metodikası. Dərs vəsaiti. / R. Hüseynzadə, M. İsmayılova. – Bakı: 2012. – 442 s.

E-mail: q.gulare@bk.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok.* **K.R. Quliyeva,**
ped.ü.fəls.dok., dos. **Ə.İ. İsmayılxanova**

Redaksiyaya daxil olub: 25.04.2023